

Institucije - politike - ideologije

Pelc, Milan

Source / Izvornik: **Institucije povijesti umjetnosti : zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2019, 15 - 18**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

<https://doi.org/10.31664/z4khpu.02>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:254:838415>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Prvim kongresom hrvatskih povjesničara umjetnosti 2001. obilježili smo stotinu i pedeset godina postojanja znanstvene povijesti umjetnosti u Hrvatskoj. Na otvaranju kongresa tada je uvodno govorio predsjednik Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, Radovan Ivančević, koji je u širokom luku ocrtao putanju naše struke smjestivši je u okvir europske znanosti o umjetnosti i njezine povijesti.

Premda je početke pisanja povijesti umjetnosti u Hrvatskoj profesor Ivančević našao već u nekim sastavnicama hermeneutičke interpretacijske metode protestantskoga teologa Matije Vlačića Ilirika, koji je živio u 16. stoljeću, neprijeporno je ipak da specijalističko pisanje povijesti umjetnosti u nas započinje s prvim studijama Ivana Kukuljevića Sakcinskog sredinom 19. stoljeća. Od tada pa do danas naša se struka neprestano razvijala i postala jedna od važnih grana humanističkoga znanstvenog stabla.

Tijekom tog dugog razdoblja povijest umjetnosti u Hrvatskoj gradili su istaknuti pojedinci, ali jednako tako i institucije. I jedni i drugi nužno su djelovali u okvirima određenih politika i ideologija. Javno djelovanje nije moguće bez ustupaka ideologijama. Tako je bilo uvijek, tako je po svemu sudeći i danas, premda nam se (vjerojatno s pravom) čini da živimo u najslobodnijem od svih dosadašnjih povijesnih razdoblja.

Iznijet ću ovdje nekoliko natuknica o tome – sa željom da ovom prigodom jače osvijestimo potrebu gledanja s distance i da relativiziramo ideološke imperativne koje sa sobom nosi svako vrijeme, pa i naše.

Vratimo se našem prvom kongresu 2001. godine. U svom uvodnom referatu Radovan Ivančević usredotočio se prije svega na velike i zaslužne pojedince kao predstavnike i nositelje razvoja povijesnoumjetničke znanosti u Hrvatskoj.¹ U 19. stoljeću osobito je istaknuo Ivana Kukuljevića Sakcinskog, nazvavši ga znanstvenim prevratnikom „koji je raskinuo s romantizmom i uveo realističnu povijesnu metodu oslonom na arhivsku građu, uz kritičko čitanje i tumačenje povijesnih izvora.”² Onoga tko sada čita Ivančevićev pregled iznenadit će činjenica da se u njemu ni jednom riječju ne spominje Iso Kršnjavi, osoba iznimnoga formata, autoritet neraskidivo povezan upravo s utemeljenjem onih institucija

- 1 RADOVAN IVANČEVIĆ, *Stoljeće i pol hrvatske povijesti umjetnosti*, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, (ur.) Milan Pelc, Zagreb, 2004., 9–20.
- 2 RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 1), 10.

oko kojih se organizira djelovanje povijesnoumjetničke znanstvene i kritičke discipline u nas. Osim što je osnovao Društvo umjetnosti (1868./1879.), Muzej za umjetnost i obrt (1880.) i Obrtnu školu (1882.), Kršnjavi je 1878. utemeljio i katedru i postao prvi profesor povijesti umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu. Izuzevši Olgu Maruševski, Kršnjavi je našao malo poklonika među hrvatskim povjesničarima umjetnosti. Tek 2012. održan je u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest i Instituta za povijest umjetnosti veliki znanstveni skup posvećen Kršnjaviju, iz kojeg je proizašao opsežan zbornik radova (2015.) u kojem je, između ostalog, svestrano rasvijetljen i njegov rad na polju osnivanja različitih kulturnih institucija.

Kršnjavi, koji je, čini se, nepravedno zanemaren na 1. kongresu, zaslužuje da ga se istakne na našem 4. kongresu upravo zbog toga jer je golem dio njegovih zalaganja bio posvećen institucijama (povijesti) umjetnosti u Hrvatskoj. Upravo od Kršnjavijeva doba povijest umjetnosti i umjetničko stvaralaštvo povezni su u Hrvatskoj mnoštvom vidljivih i nevidljivih niti koje se pletu u institucijama – inkubatorima njihova postanka i promotorima njihova opstanka. To što je Kršnjavi bio lojalan (omraženoj) političkoj opciji koja je zagovarala opstanak Monarhije ne bi smjelo utjecati na prosudbu njegovih nemjerljivih zasluga za hrvatsku kulturu.

Kršnjavi, koji je u doba svoje moći vedrio i oblačio kulturnim podnebljem u Zagrebu, pa i drugim dijelovima Hrvatske, može poslužiti kao primjer tomu kako se osoba transformira u svojevrsnu instituciju. No Kršnjavi je kao personalna institucija koju je uzdigla politika imao ograničen vijek trajanja. S propašću Austro-Ugarske Monarhije, koju je politički zagovarao i zastupao, potpuno je nestao njegov utjecaj. Kršnjavi je detroniziran. Srušila se Kršnjavijeva kula kao što je on srušio Bakačevu. Ugrožen mu je bio i sam život. Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca prijetila mu je vješanjem: „Ukoliko me uistinu namjeravaju objesiti”, napisao je ogorčeni Kršnjavi, „zahtijevat ću da me objese pred velikom zgradom gimnazije, što sam je podigao s toliko muke.”³ To su bile njegove riječi, kojima se ironično pozivao upravo na svoje zasluge u stvaranju niza školskih ustanova u Hrvatskoj. Nisu ga objesili. Bio je izložen preziru ili šikaniranju, do brutalne uvredljivosti. Kad se 1924. usudio kritizirati Viktora Kovačića (što svakako nije bilo korektno od njega), žestoko i bezobzirno izvrijeđao ga je Miroslav Krleža, zakleti protivnik historicizma, nazivajući ga „nesretnim lešinarnom” i pitajući se kako je moguće da se on još javlja kao „neki merodavni arbiter ukusa i kulture”.⁴

Poslije je i sam Krleža postao institucijom hrvatske kulture, no on je imao više političke sreće od Kršnjavija: njegova veličina ostala je više-manje neupitnom sve do kraja njegova života i tako je, čini se, sve do danas. Možda još nije prošlo dovoljno vremena da se postavi pitanje: je li Krleža za hrvatsku kulturu doista važniji od Kršnjavija? Možda će već sljedeća generacija znanstvenika imati dovoljno vremenskog odmaka da o tome *sine ira et studio* donese sud objektivniji od našeg. A možda, barem kad je riječ o humanističkim znanostima i o kulturi, takva pitanja nije ni potrebno postavljati.

U svakom slučaju, Kršnjavi je paradigmatički primjer personalne institucije koju je odanost određenoj politici uzdigla, da bi potom uslijedila njezina degradacija. U našoj novijoj prošlosti naći ćemo niz takvih slučajeva (primjerice, Grgo Gamulin), no, srećom, one stvarne ustanove

- 3 ISO KRŠNJAVI, Zapisci: iza kulisa hrvatske politike, (priredio) Ivan Krtalić, sv. 2, Zagreb, 1986., 807.
- 4 Usp. ZLATKO JURIC, Kritička recepcija regulatorne osnove zagrebačkog Kaptola Viktora Kovačića od 1908. do 1945. godine, u: *Portal, godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 4 (2013.), 49–69, 58.

koje su utemeljene njihovim zalaganjem nastavile su postojati i davati doprinos kulturnom životu Hrvatske.

Nema nikakve dvojbe da su mnoge osobe i mnoge institucije tijekom naše novije povijesti doživjele nepravedno zanemarivanje, dok su druge nezasluženo favorizirane. Tomu je tako jer na vrijednosnu profilaciju i društvenu afirmaciju osoba i institucija u presudnoj mjeri utječe politika, odnosno ideologija. Institucije, bez obzira radi li se o osobama ili ustanovama, uvijek funkcioniraju u okrilju političke vlasti i njezine ideologije. Što je rigidnija ideološka podloga vlasti, to je gore za slobodu institucija i njihovih predstavnika – pa i za kulturu u najširem smislu.

Otvorena ili prikrivena *damnatio memoriae* jedna je od najžilavijih konstanti u djelovanju svake politike i svake ideologije kad je riječ o odnosu prema prošlosti. Na temelju povijesnog iskustva moglo bi se zaključiti da je nemoguće suprotstavljati toj pojavi, koju najčešće prate različiti oblici ikonoklazma i nasilja nad kulturom nepoželjnog ideološkog predznaka i njezinim nositeljima. Institucije u tim procesima najčešće stoje vezanih ruku, ponekad sudjeluju, rijetko se opiru.

Ljubo Karaman, kojemu se spominjemo sto tridesete obljetnice rođenja, nije bio pobornik *damnatio memoriae*, pa se i u tome očituje njegova veličina. Uoči Drugoga svjetskog rata suprotstavio se uništavanju svjedoka političke vlasti Italije i Venecije, micanju lavova sv. Marka „kao službenih znakova nekadašnjega tuđinskog gospodstva na ovim obalama”.⁵ Smatrao je da više nema straha od tuđinskih presezanja za Dalmacijom te da „ne predstavljaju više [...] ni rimsko gospodstvo, ni mletačka vladavina nikakovu pogibao za hrvatsku narodnu stvar.” I nastavlja: „I zato, ako dalmatinski primorski gradovi po spomenicima i građevnom tipu i sjećaju na Italiju i Veneciju, ne umanjuje to velikog značenja tih spomenika kao afirmacije naše kulture u prošlosti.”⁶ Unatoč tomu mnoštvo je mletačkih reljefa demonstrirano, uništeno, prepušteno propadanju.

Nakon proživljenih iskustava razaranja u Domovinskom ratu 1991. – 1995. lakše nam je zamisliti kako se osjećao Karaman 1941. kad je napuštao Dalmaciju, prepuštenu Talijanima. Kad je 1941. godine Split pripojen Italiji, Ljubo Karaman otišao je u Zagreb i nastavio djelovati kao konzervator u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U Zagrebu je 1944. godine objavio knjižicu *Baština djedova*, koja se nedvojbeno može smatrati njegovim (blagim) doprinosom patriotskoj propagandi u specifičnom vremenu. U njezinu predgovoru stoji: „Ona je nastala iz ljubavi za našu prošlost, a ti je, hrvatski čitatelju, primi s onim osjećajem, s kojim smo je mi opremili i poslali u svijet: neka ti ova mala knjiga priča, da smo tu, na toj zemlji, stoljećima i da ćemo tu i ostati, sve dok u nama bude ljubavi za prošlost, duhovne snage u sadašnjosti i volje za budućnost. Ponesi iz nje misao, da narod bez povijesti ne može živjeti ni u budućnosti.”⁷ Te smo rečenice slušali i u novije doba, u okolnostima sličnim onima u kojima ih je pisao Karaman. Za razumijevanje značenja njegove male propagandne slikovnice presudna je sljedeća povijesna činjenica: knjižica je objavljena usred rata nakon kapitulacije Italije. Osim patriotske patetike njezin semantički kôd emitira skrivenu poruku o budućem političkom rješenju statusa Dalmacije u granicama Hrvatske.

Premda su nacionalistički krugovi još prije Drugoga svjetskog rata Karamana optuživali zbog manjka nacionalnog osjećaja jer je opovrgavao teze Josefa Strzygowskog o podrijetlu starohrvatske umjetnosti, Karaman se uvijek, pa i nakon Drugoga svjetskog rata, u okolnostima

5 LJUBO KARAMAN, Eseji i članci, Zagreb, 1939., 192 (članak „S narodnim vodičem u srcu Dioklecijanove palače”).

6 LJUBO KARAMAN (bilj. 5), 193.

7 LJUBO KARAMAN, Baština djedova, crteži i oprema Rudolf Schlick i Kamilo Tompa, Zagreb, 1944., s. p.

komunističke vladavine, držao metode objektivne argumentacije, zajući od bilo kakve pristranosti. Po tome ga u svakoj prilici možemo isticati kao uzor znanstvenika koji se nikada nije kompromitirao ideološkom isključivošću ili promicanjem ideološke pravovjernosti.⁸

Političari i ideolozi gotovo po nekoj arhetipskoj inerciji smatraju da se uništavanjem materijalnih tragova nečije vlasti ili utjecaja može korigirati povijest. Znanstvenici humanističkih disciplina to uglavnom ne misle, no rad im je ipak često prožet tonovima političke korektnosti. Ima naravno i takvih koji su istinski zagrijani za neku ideologiju, pa ipak im rad zaslužuje pažnju, katkad i divljenje. Svaki je slučaj drukčiji. Za potpuniju spoznaju znanstvenoga doprinosa naših prethodnika uvijek je potrebno izmjeriti stupanj i odrediti vrstu ideološke kontaminacije njihova djelovanja. Prosudbe o vrijednosti kulture i doprinosa humanističkih znanosti u totalitarističkim ideologijama naše prošlosti još čekaju nepristrane i kritičke odgovore. Možda oni zbog općih ili specijalnih epistemologijskih ograničenja nikada neće biti mogući. No jedno je sigurno: valja se kloniti prijekih sudova.

Režimi prolaze, institucije se mijenjaju i transformiraju, znanost usvaja nove metode i približava se novim spoznajama. Što se tiče ideologije: mislim da je najbolje držati razumnu distancu, no ponekad joj se valja i suprotstaviti. Ponekad je, pak, dovoljno varati je sitnim ustupcima i naći pozitivni *modus vivendi*. U svakom slučaju valja nastojati da humanistička znanost ne bude *ancilla ideologiae*. To je, međutim, teško ostvariv, možda i nedostižan cilj. U svom eseju o ideologiji sociolog i filozof Terry Eagleton daje toliko mogućih definicija ideologije, da na koncu ispada kako smo svi na ovaj ili onaj način zatočnici neke ideologijske opsjene, a da toga nismo ni svjesni, dapače odbijamo to priznati. „Ideologija je”, kaže Eagleton, „poput zadaha iz usta – to uvijek ima netko drugi.”⁹ Ideologijama u svakom slučaju još nije došao kraj, ali srećom, nije ni povijesti umjetnosti.

Nama, međutim, koji smo svjesni stalne mijene i koji pokušavamo učiti od povijesti, ne preostaje drugo nego da osvijestimo zamke ideologijske neslobode i da nastojimo dati svoj doprinos slobodnim širinama humanističke znanosti, njezinih institucija i umjetnosti koja je ishodišna točka našeg djelovanja.

- 8 Iznenađuje stoga što Radovan Ivančević u opširnom i vrlo fundiranom nekrologu Ljubi Karamanu, objavljenom u *Peristilu* ističe da Karaman zastupa „materijalističko, da ne kažemo marksističko stanovište o ekonomici kao determinanti umjetnosti.” RADOVAN IVANČEVIĆ, Ljubo Karaman (Split 1886–Zagreb 1971), u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 14–15 (1971.), 16. Karamanu takva kvalifikacija, kojom je *de facto* proglašen pristašom marksizma, nakon smrti sigurno nije bila potrebna, ali piscu nekrologa iz nekog razloga učinila se umjesnom.
- 9 TERRY EAGLETON, *Ideologie. Eine Einführung*, Stuttgart, Weimar, 2000. [1991.], 8.

Institucije – politike – ideologije / Milan Pelc / CC BY / 4.0

DOI: <https://doi.org/10.31664/z4khpu.02>